

ՎԱՂԱՀԱՍ ԵՒ ՈՒՇԱՀԱՍ ՀԱՆՃԱՐՆԵՐ

(Զեղարէ Լամբրոզի)

Հանճարի և խելագարութեան, մանաւանդ բարոյական խելագարութեան սովորական մի հանգամանքն էլ մտքի կանխահասութիւնն է: Կօնտ և Պասկալ 13 տարեկան հասակում նշանաւոր խորհողներ էին: Ռաֆայէլ 14 տարեկան հասակում մի մեծ արուեստագէտ էր: Ռէստիֆ դը լա Բրետօն 4 տարեկան հասակում արդէն շատ գրքեր էր կարդացել, 11 տարիքում ջանէլ աղջիկներին հրապուրել էր, 14-ում իր առաջին 12 սիրուհիների մասին մի պօէմա գրեց: Այխօրն, Մօցարտ, Էյպլէր, Գ. Կրօց 6 տարեկան հասակում կօնյէրաներ էին տալիս: Բախօն 15 տարիքում հեղինակել էր «Novum Organum»-ը: Պասկալ 10 տարիքում մի պնակի հանած աղմուկից ներշնչուած, ձայնարանութեան թէօրիան ստեղծեց, 15 տարիքում կոնաձևների վրայ իր հոշակաւոր գիրքը գրեց:

Ռամօ խօսել սկսած միջոցում սովորեց երաժշտութիւնը, 7 տարիքում հիւնալի կերպով ածում էր. դպրոցում իր տեղակիները երաժշտական յօրինումներով էր լցնում, սրա համար պատժուեց, բայց բնաւ չը ուղղուեց: Երբ որ ծեծ էր ուտում, նուազաւոր շարժումով լաց էր լինում, ժպտալով պատմում էր ինքը:

Լըբրօն 3 տարիքում ածուխի կտորով նկարում էր, 12 տարիքում շատ գեղեցիկ կերպով դէմքեր էր նկարում: Բէրնինի 10 տարիքում մարմարիոնից մի գլուխ քանդակեց, որ շատ հիացում պատճառեց:

Տիւրէն 10 տարիքում պատերազմական պատմութեան միայն հաճոյք էր զգում և մի օֆիցէրի հետ ուղեց կռուել, որ Ալեքսանդրի գործերը առասպելական էր համարում:

Պիլ դը լա Միրանդօլ 10 տարիքում արդէն ընդունուած էր իբրև մի մեծ բանասէր և ճարտարախօս:

Դ՛ Օրինեէ 6 տարիքում աջող կերպով կարգում էր լատիններէնը, յունարէնը, երբայկերէնը, և նոյն տարիքում Մօնտէներ լատիններէն շատ լաւ իմանում էր:

Բըրտ շատ յարգելի մի լաւ գրուածքում ցոյց է տալիս, որ մտքի կանխահասութիւնը՝ ճշմարիտ հանճարի ամենահաստատ հանգամանքն է:

Գասէնդի, փոքրիկ դոկտօր, 4 տարիքում քարոզներ էր արտասանում և 10 տարիքում մի կարևոր ճառ գրեց. գրեթէ 10 տարեկանից առաջ շատ լեզուներով էր գրում: Մէյէրբէր 5 տարիքում հրաշալի կերպով դաշնամուր էր ածում. Նիէբուհր 7 տարիքում մի հրաշալիք էր, 12 տարիքում արդէն շատ լաւ գիտէր 18 լեզուներ. Միքէլ-Անժ 19 տարիքում արդէն հռչակաւոր էր. Կալվին 20 տարիքում մի մեծ բարենորոգիչ էր:

Ջոնաթան Էդվարդս 12 տարիքում մտքի այնպիսի կանխահասութիւն ունէր, որ մի քանի անձեր նրան մի նոր Արիստօտ էլ էին համարում:

Էդիսըն, իր հնարիչի երեք հարիւր արտօնագրերով միակ երիտասարդ հնարիչը չէ:—Բոլոր հնարիչները շատ վաղուց սկսել են յղանալ:

Ֆիլլարն 28 տարիքում սկսել էր ուսումնասիրել չոգիով նաւադնացութիւնը, և իր առաջին յաղթանակը տարաւ 42 տարիքում, Հիւգսթինի վրայ:

Բիշոյի անունը գիտութեան մէջ ամենասիրուն անուններից մէկն է, և նա մեռաւ 32 տարիքում:

Դրաէփ, արդի ամենամեծ ակնաբոյժը, 25 տարիքում արդէն նշանաւոր էր:

Տըրնըր 15 տարիքում իր նկարները Կայսերական Ակադեմիայում ցուցադրեց, 27 տարիքում ակադեմական էր:

Հաէնդէլ 19 տարիքում Համբուրգի երաժշտական Թատրոնի տեսուչն էր. 20 տարիքում իր առաջին օպերան գրեց և 25-ում իր «Մեսսան»:

Վիլէնդ 7 տարիքում իմանում էր լատիններէնը, և 16 տարիքում հրատարակում էր «Ամենակատարեալ Աշխարհը» (Le Monde le plus parfait): Քօդէբու 7 տարիքում կօմէդիաներ գրել փորձեց, և 18 տարիքում իր առաջին ողբերգութիւնը ներկայացրեց: Վիկտօր Հիւգօ 15 տարիքում «Itamène»-ը գրեց: Կազիմիր Դէլավինը 14 տարիքում ոտանաւորներ էր գրում, և Լամբէ 16-ում «Հաւատացեալի խօսքեր» (Paroles d'un croyant) գրեց: Պօպ 12 տարիքում «Ode on solitude»-ը և 16-ում «Pastorales»-ները գրեց: Բայրըն 12 տարիքում ոտանաւորներ էր գրում, և 18 տարիքում «Hours of Idleness»-ը հրատարակեց:

Տառ և Մէտաստառ 10 տարիքում բանաստեղծներ էին: Տառ 6 ամսուայ հասակում խօսում էր, 7 տարիքում լատիներէն իմանում էր: Պիկ դը լա Միրանդօլ, երեսայ հասակում լատիներէն, յունարէն, եբրայեցերէն, քաղղիերէն, արաբերէն իմանում էր: Կլօզ Ժօզէֆ Վէրնէ 4 տարիքում արդէն շատ լաւ նկարում էր և 20 տարիքում հռչակաւոր նկարիչ էր: Վրէն 13 տարիքում հնարեց աստղաբաշխական մի գործիք և այն նուիրեց իր հօր՝ լատիներէն մի ձօնով: Ասկօլլի 15 տարիքում Վալաքիայի և Ֆրիուլի գաւառաբարբառների միջև գտնուած յարաբերութեան վրայ մի ուսումնասիրութիւն հրատարակեց: Ֆէնէլօն 15 տարիքում Պարիզում խիստ ընտրովի մի բազմութեան առաջ մի քարոզ խօսեց: Վիլէմէն հազիւ 19 տարեկան էր, երբ որ Կօլէթ Շարլմանէի ճարտասանութեան պրօֆէսոր նշանակուեց: Գիյօմ Վօտօն 5 տարիքում լատիներէն, յունարէն և եբրայերէն կարդալ և թարգմանել իմանում էր, 10 տարիքում գիտէր քաղղիերէն և արաբերէն: Բէթօվէն 13 տարիքում արդէն 3 սօնաճեր գրել էր. Վէրբեր 14 տարեկան էր, երբ որ իր առաջին օպերան՝ «Das Waldmädchen» ներկայացրեց: Ձէրիւբինի 13 տարիքում մի «Messe» (Messe) և մի «Molet» (Molet) գրեց, որոնք իր քաղաքացիներին հիացում պատճառեցին:

Բացառիկ տաղանդը յայտնուեց Ֆուրնհի մօտ 15 տարիքում, Նիէրհուրի մօտ 7-ում, Ջանաթան էդվարդսի մօտ 12-ում, Վօլտէրի մօտ 13-ում, Բօսիւհի մօտ 12-ում, Գէօթէ 10 տարիքում բազմաթիւ լեզուներ իմանում էր: Մէյէրբեր 10 տարիքում շատ լաւ դաշնամուր էր ւածում: Էննիուս Քիրքինիւս Վիսկօնտի 16 տարիքում հիացում էր պատճառում և 6 տարիքում քարոզներ էր կրկնում: Միրաբօ 3 տարիքում ձառեր էր խօսում և 10 տարիքում գրքեր հրատարակում:

Պօպ բանաստեղծը, փափկակազմ և հիւանդոտ փոքրիկ արարածը, գրքերը միայն սիրում էր: Նամակներ ընդօրինակելով սովորեց գրելը, իր մանկութիւնը ընթերցանութեամբ անցկացրեց և գրեթէ երգօր խօսելը սովորեց, արդէն բանաստեղծ էր դարձել. 12 տարիքում Նիիակսնի (Հոմերոսի) վրայ մի ողբերգութիւն էր գրած և 13—15 տարիքում 4,000 ոտանաւորներից բաղկացած մի մեծ դիւցազներգութիւն (Alecandre) գրեց:

Մեծ երաժշտագէտների նման, գրում է Դը Կանդօլ, մտքի կանխահասութեան սքանչելիքները գտնուում են հաշուադէտների մէջ: Պասկալի պատմութիւնից աշխարհ իմանում է, որ 12 տարեկան հասակում, Եւկլիտէսի երեսուներկու խնդիրները լուծել էր: Ալեքսիս Կլէրան 12 տարեկան և 8 ամսական հասա-

կում Պարիզի գիտութեանց Ակադէմիային նշանաւոր յատկութիւններով զանազան կողմերի վրայ մի ինքնագիւտ յիշատակագիր ներկայացնելու վիճակում գտնուեց: 18 տարիքում Ակադէմիայի անդամ ընտրուելու արժանի դատուեց: Ակադէմական անդամ լինելու համար առնուաղն 20 տարեկան լինելը օրէնքով որոշուած լինելով, թագաւորից մասնաւոր թոյլտուութիւն խնդրելու պէտքն զգաց: Նրա եղբայրներից մինը, իր նման միևնոյն պատուին արժանանալուց յետոյ, ծաղիկ հասակում վախճանուել էր:

Բէրնուլլի եղբայրները 18 և 20 տարեկան հասակում նշանաւոր մաթեմատիկոսներ էին: Նրանցից մէկը Ժան Բ.-ի զաւակը՝ Ժան Գ. 13 տարեկան հասակում փիլիսոփայութեան դոկտորութեան աստիճան ստացաւ:

Գոգաները դը լա Պլաս, իր ժամանակի ամենագօրեղ հաշուագէտը, թուաբանութեան համար երեխայութիւնից մի հաշուագիրաւ ընդունակութիւն էր ցոյց տալիս: Ինքն իր վրայ կատակարարներով ասում էր որ խօսել իմանալուց առաջ հաշուել իմացաւ: 10 տարիքում բարձրագոյն լուծման (analyse supérieure) հասաւ:

Բոլորովին երիտասարդ գիւղացիներ, պարզ հովիւներ են տեսնուած, որոնք մտքով զարմանալի հաշիւներ են լուծել:

Մեծ մաթեմատիկոսները, որոնց մասին խօսեցի, իրանց մաթեմատիկական հակումների մէջ իրանց հայրերի կողմից յաճախ արգելքի են հանդիպել: Ժաք և Ժան Բէրնուլլի երբոր հաշիւներով էին զբաղւում, յանդիմանւում էին, նոյնպէս նրանցից առաջինը, աստղաբաշխութեամբ զբաղւած լինելուն համար պատժուեց, *Invito patre udere verso* նիշը ստացաւ: Ժան Ա.-ի որդին՝ Գոսիէլ Բէրնուլլի գաղտնապէս մի մաթիմատիկական մրցման մասնակցեց և իր հօր հետ մրցելով, մրցանակը չահեց, հայրը այդ բանը իրան բնաւ չը ներեց. այս դէպքը ցոյց է տալիս, որ կրթութիւնը այս բանում որ և է գեր չէ ունեցած:

Լընօ յանպատրաստից սրայոյզ քարոզներ էր յօրինում և սքանչելի կերպով ջութակ և սրինգ ածում: Կարգան 8 տարիքում իր հանճարի յայտնութիւններն ու երևումները ցոյց էր տալիս: Լեմպէր 13 տարիքում մաթեմատիկոս էր: Հալլէր 4 տարիքում քարոզ էր խօսում, 5 տարիքում գրքեր լափլփում:

*
**

Ուշահաս հանճարների գոյութիւնը, ըստ Բիրտի, բացատրւում է նրանց զարգացման նպաստաւոր պայմանների բացա-

կայութիւնով և ծնողների և ուսուցիչների տգիտութեամբ, որոնք մի սահմանափակ միտք և յաճախ նոյնիսկ ապշութիւն են տեսնում այնտեղ, որտեղ միայն հանճարի թարթափանք կամ լաւ ևս ուշաթափութիւն կայ, և աշխատում են հանճարի փթթումը յապաղել կամ խափանել, և այդ մասամբ իրանց յաջողում է: Բոլոր մեր դպրոցները ad hoc են կազմակերպուած:

Իսկապէս շատ երեխաներ, որոնք յետոյ հանճարներ եղած են, դպրոցում իբրև ստահակ կամ ապուշներ էին նկատուած. բայց իրանց իմացական բարձրութիւնը լաւ ճանաչուեց, երբոր պարագաները իրանց նպաստաւոր եղան, կամ դրանով միասին, երբոր իրանց ուղին գտան, որին սպասում էր իրանց յատուկ հանճարը:

Այս այսպէս էր Թիէրի, Պետտալոցցիի, Բըրնսի, Ուէլինգտընի, Դիւ-Գէսիլէնի, Ալֆրէդիի, Ֆրէմնէլի, Դիւմա-ձօր, հումբօլդի, Շէրիտանի, Բօկասի, Պիէր Թուարի, Լինհի, Վօլտայի համար:

Հոշակաւոր արեւելագէտ Քլապրոթ, Բէրլինի համալսարանում ուսած ժամանակ խառնելի տեղ էր ընդունուած: Քննութեան ժամանակ մի անգամ մի պրօֆէսօր նրան ասաց՝ «Բայց դուք ոչինչ գիտէք»: «Երբողութիւն, պատասխանեց, չինարէն գիտեմ»: Յայտնի եղաւ և իմացուեց, որ բոլորովին առանձին և գրեթէ ծածուկ սովորել էր այդ շատ դժուարին լեզուն:

Գիւստավ Ֆրօբէր մի հրաշալի երեխայի բոլորովին հակառակն էր, մեծ դժուարութեամբ միայն կարգաւ սովորեց. սակայն իր միտքը գործում էր, նա արդէն երևակայում էր դրամատիկական գրուածքներ, երբ դեռ գրել չէր իմանում, բայց ինքը բոլորովին մենակ ներկայացումներ էր տալիս, դրամախօսութիւններ անելով և կարգով զանազան անձնաւորութիւնների դերը կատարելով:

Նոյնպէս Նէվտօն Քէսլէրի խնդիրները լուծելու համար իր մօր արած յանձնարարութիւնները յաճախ մոռանում էր, և իր դասընկերների ամենայնտիւնը լինելով հանդերձ, շատ լաւ իմանում էր մեքենական խաղալիքներ շինել: Վօլտըր Սկօտ, որ դպրոցում անմիտի տեղ էր դրուել, սակայն արդէն պատմութիւնների մի հրաշալի ասող էր:

Լը Դօմինիքէնը դպրոցում այնքան թանձրամիտ էր, որ իր ընկերները նրան մեծ եզ էին կոչում. սա ինքնիրան արդարացնում էր ասելով՝ «Ինչ որ ես նոյնիսկ իմ ներսն եմ նկատում»:

Շատ անգամ հանճարեղ երեխաները, մի անգամ ընդ միշտ իրանց սեփական ներշնչման թողնուելով յայտնուում են. այս-

պէս Կաբանին, դպրոցում իբրև մի յամառ ծոյլ նկատուելով, դպրոցից արտաքսուեց, այն ժամանակ նրա հայրը, որոշեց մի փորձ անել, 14 տարիքում նրան արտօնեց իր հակումների համեմատ ուսանիլ, և գրանից առաջ եկաւ Կաբանին:

Ուրեմն, հաւանական է, որ տակաւին մատղաշ հանճարների առերևոյթ ապշութեան գրեթէ բոլոր պարագաները բացատրուում են նրանց մասնաւոր կարողութիւնների զարգացման նպաստաւոր պայմանների բացակայութեամբ, նրանց չըջապատողների գնահատման և ընտրողութեան սխալով: Դժուար է գտնել մի հանճարեղ մարդ, որ իր ուսման ընթացքում որ և է կերպով իր տաղանդի սերմերը յայտնուած չը լինի, բայց կան շատերը, որ պաշտօնական ուսումների ունակութեան և գրականական մրցումների նախանձաւորութեան մէջ իրանց գտած սակաւ յաջողութեան հակառակ, կարճ ժամանակամիջոցում մի որ և է ճիւղի մէջ հոչակաւոր են դառնում:

Միքէլ Անժ և Սըր Քրիստօֆ Վրէն Հոոմի ս. Պետրոս և Լոնդոնի ս. Պօղոս եկեղեցիներում իրանց ճարտարապետական հանճարը յոյց տալէ առաջ, մի քառորդ դար և գուցէ աւելի սպասեցին. բայց այն չըջանը, որի մէջ այս գլուխ գործոցները յղացել էին, շատ յառաջագոյն էր: Թւում է թէ նոյն բանը կարելի է ասել Զօնսընի, Ռուսօյի, Վօլտէրի համար:

Գալով Կարլայլի, Դիկէնսի, Զօրջ Էլլիքտի և Տէյխսընի նման արտիստների կողմից իրանց ծերութեան ժամանակ գերուած գրական գործերի թուին, կարելի է շատ պրանչելի լինի, սակայն աւելի յաճախ, ինչ որ արդէն առաջ ասած և նոյնիսկ կրկնած էին, մի նոր ձևի տակ նրանց կրկնողութիւնն է:

Թարգմ. Դօկտ. Կ. Յ. ՓԱՇԱՅԵԱՆ